

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA

REFERATAS

**Dienoraštinė tremties ir išsivadavimo iš jos (ne)laisvės refleksija.
Witold Gombrowicz ir Alfonsas Nyka-Niliūnas**

Studentė: Laima Venclauskienė, Mg I kursas

Dėstytojas: prof. Egidijus Aleksandravičius

KAUNAS, 2009

Turinys

<i>Įvadas.....</i>	<i>2</i>
<i>Tremtis ir emigracija: būties ir distancijos kategorijos</i>	<i>6</i>
<i>Lietuvos ir Lenkijos paveikslai – prarastasis rojus ir jo (ne)laisvė.....</i>	<i>9</i>
<i>Apibendrinimas</i>	<i>12</i>
<i>Naudota literatūra.....</i>	<i>13</i>

Įvadas

Ar įmanoma atskirti intelektualinę teritoriją nuo individo pojūtinį išgyvenimų istorijos, jo gyvenimą rikiuojančių būtinybių ir atsitiktinumų? Anot Algirdo Juliaus Greimo, intelektualinė biografija – tai savo paties gyvenimo logiška rekonstrukcija, mentalinių įvykių atranka, organizuota į vienprasmį procesą ir mąstymo reiškinius siejantį algoritmą¹. Vytauto Kavolio puoselėjamas projektas intelektualinių biografijų metodu įgalinti vienos kurios kultūros – lietuviškosios, pavyzdžiui, - vieno kultūrinio klodo ar epochos aprašymą yra suprantamas, priimtinas ir pagirtinas, anot A. J. Greimo². V. Kavolio tiriama simbolinė konstrukcija, savęs ir pasaulio suvokimas ir pažinimas, arba sąmoningumo trajektorijas sudarančios sąmoningumo paradigmos, jų kitimo formos, leidžia istorikui atkurti kaip keitėsi kurios nors kultūros dalyvių orientacijų į savo patirtį struktūrą³. Trajektorijos, atsekamos per tekstinę analizę, ne faktografinę kaip mes ją dažniausiai suprantame, bet „pro įvykius prasišviečiančius sąmoningumo poslinkius“, t.y. faktografija čia - sąmonės gyvavimo faktų aprašinėjimas⁴. Vadinasi, dienoraštis, kaip sąmonės gyvavimo faktas, autobiografinė gyvenimo rekonstrukcija, reflektuoja ne tik žmogų istorijoje, bet ir istoriją, o tiksliau, sąmoningumo pokyčius, yra algortimas, kurį mes galime dešifruoti, nustatyti tiksliai sąmoningumo pradigimų, užšifruotų simbolių formų seką. Koks turėtų būti šio algoritmo dešifravimo kodas? Įsiskverbiantis žvilgsnis – detalės išaižymo technika, kurią susikūrė V. Kavolis, siūlo pasirinkti detalę, kuri gelminę išvalgą atveria pasauliui⁵.

Kodėl šio teksto autorė ėmėsi nagrinėti Alfonso Nykos-Niliūno⁶ ir Witold Gombrowicz⁷ dienoraščius? Galbūt geriausiai pasirinkimą nusakytų žodis „ribinis“:

¹ Algirdas Julius Greimas. *Intelektualinės autobiografijos bandymas* // Iš toli ir iš arti. Literatūra, kultūra, grožis. Vilnius, 1991, p. 18.

² Ten pat.

³ Vytautas Kavolis. *Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai* // Žmogus istorijoje. Vilnius, 1994, p.125.

⁴ Egidijus Aleksandravičius. *Kavolis istorikams* // Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos. Vilnius, 2000, p. 186-187.

⁵ Ten pat, p. 188.

⁶ Alfonsas Nyka-Niliūnas, (tikroji pavardė – Alfonsas Čipkus) – lietuvių poetas, vertėjas, kritikas, 1944 m. pasitraukęs į Vokietiją. Ten kurį laiką dirbo mokytoju lietuvių gimnazijose užsienyje, bendradarbiavo su kultūrine Lietuvos spauda. 1949 m. emigravo į JAV. Dirbo Kongreso bibliotekoje Vašingtone, redagavo straipsnius, knygas. Čikagoje išleisti jo Dienoraščio fragmentų du tomai (I: 1938-1970, 1998; II: 1970-1998, 1999).

⁷ Witold Gombrowicz – lenkų rašytojas, dramaturgas, eseistas, Prix International de Littérature premijos lauretas, garsųjų „Ivona, Burgundijos princesė“ (1938), „Ferdydurkė“ (1938), „Trans-

toks yra pats dienoraščio žanras – jis priklauso autobiografikai, dar apibūdinamai kaip nefikcinė, t.y. patirtinė literatūra, tačiau riba tarp dokumentikos ir grožinės literatūros sunkiai apčiuopiama, jei jau galima teigti, kad grožine literatūra laikytinas bet koks žodinis tekstas, tam tikros kultūros terpėje įstengiantis atlikti estetinę funkciją⁸. Galbūt dėl to A. Nyka – Niliūnas ir jo dienoraščiai susilaukė daugiau literatūrologų nei istorikų dėmesio, o lyginamosios jų studijos su kaimyninių šalių išeivių dienoraščiais dar tikrai nėra iki galo išnaudotos ar išbaigtos. W. Gombrowicz dienoraščiai, jų egologinė problematika, savo ruožtu, pateko į filosofų akiratį⁹, tačiau istorikų dėmesiu lepinami nebuvo.

„Ribinės“ yra ir chronologinės dienoraščių tyrimo apibrėžtys: Nykos Niliūno pasitraukimas iš Lietuvos 1944 metais ir tremties laikinumo virsmas emigracijos nekintamumu septintojo dešimtmečio pabaigoje, W. Gombrowicz 1953 metais („Trans-Atlantikos“ išleidimo Paryžiuje) prasidedančio dienoraščio apžvalga iki 1963 metų, simbolinės trans-atlantinės – grįžimo į Europą – ribos. Šios ribos – tai tyrimo konstruktai, ir kartu, autorės manymu, svarbūs lūžiniai momentai. Jie nėra aiškiai artikuliuoti, lygiai kaip ir nevienareikšmiškai įvertintini, bet labai svarbūs autorių „aš“, kaip esminis dienoraščių apmąstymo centras ir idėjų generavimo šaltinis. Idėjų, kurių vaizdiniai kyla iš tikrovės dvimatiškumo, liudijimo ir patirties: yra tai, kas yra konkrečiai, jutimiškai, bet yra ir tai, kas yra tik mintis, įvardijamas ar tik nujaučiamas bendrumas¹⁰. Anot paties Nykos-Niliūno:

Atsiminimai (pagal Nietzsche) yra atminties ir sąžinės koegzistencija. *Atmintis* informuoja, kaip iš tikrųjų buvo. *Sąžinė* moralizuoja“ turėjo būti taip, o ne kitaip, ir atmintis pamažu nusileidžia. Tokia yra mūsų atsiminimų vertė¹¹.

Tad dar viena šio tyrimo riba, skirtis, yra pats dienoraščio tekstas, autorių ir skaitytoją skiriantis estetinis tarpininkas: dienoraštis, kasdienio supratimo plotmėje atstovaujantis maksimaliai nuoširdžiai rašančiojo pozicijai ir tampantis asmeninės

Atlantika“ (1953) ir „Pornografija“ (1960) autorius. 1939 m. išplaukė į Argentiją ir pasiliko joje sužinojęs apie Antrąjį pasaulinį karą. 1963 m. Fordo fondo bei Berlyno senato kvietimu atvyko į Berlyną, o po pasisakymo „Laisvosios Europos“ radijui prarado teisę sugrįžti į Lenkiją, todėl 1964 m. persikraustė į Prancūziją ir apsisusto netoli Nicos, Vanso miestelyje, kur ir mirė 1969 m.

⁸ Elena Baliulytė. *Savimonės formos Lietuvos dokumentinėje literatūroje* // Lietratūra. 2008 Nr. 50 (1), p. 16.

⁹ Arūnas Sverdiolo įvadinis „Witold Gombrowicziaus aš ir kiti“ straipsnis, pristatantis W. Gombrowicz dienoraščio pirmąjį tomą: Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1953–1956 I*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998, p. 6 – 12; darbe naudojamas filosofo Dariaus Klibavičiaus tyrimas *Dienoraštinė refleksija - autentiško atvirumo imitacija*// Filosofija. Sociologija. 2005 Nr 3-4, p.33-38.

¹⁰ Viktorija Daujotytė. *Literatūros filosofija*. Vilnius, 2001, p. 144.

¹¹ Alfonsas Nyka-Niliūnas. *Dienoraščio fragmentai 1938 - 1970*. Chicago, 1998, p. 464

patirties intensyvinimo regionu, gali būti suvokiamas ir kaip intymių tariamybių plotmė¹², savicenzūros aktas ar ciniška provokacija:

Rašau šį dienoraštį nenorom. Nenuoširdus jo nuoširdumas slegia mane. Kam aš rašau? Jeigu sau, tai kodėl leidžiu spausdinti? O jeigu skaitytojui, tai kodėl apsimečiu, kad kalbuosi su savim? Kalbu pats sau taip, kad visi išgirstų? <...> Falšas, glūdintis pačiame šio dienoraščio sumanyme, atima man drąsą, ir aš atsiprašau, ak, labai atsiprašau...(bet gal pastarieji mano žodžiai nebūtini, gal jie jau kvepia pretenzingumu?). <...> Šį dienoraštį turėčiau laikyti priemone užimti tam tikrą padėtį jūsų atžvilgiu, – siekti, kad jūs mane suvoktumėt, ir siekti tokiu būdu, kokį suteikia man (tiek to, pavartosiu pavojingą žodį) mano talentas¹³.

Atsiveria dar viena riba - savicenzūra (A. Nykos-Niliūno atveju) v.s. bufonada (W. Gombrowicz). Pirminis lietuvių egzilo nuoširdžios „aš“ saviaanalizės ketinimas kontrastuoja su lenkų išeivio išankstiniu nusistatymu svetimas erdves lankantį skaitytoją-žioplį, nė truputėlio nenuvokiantį apie litatūrinę virtuvę, vedžioti už nosies: antrasis lietuvių rašytojo dienoraščio tomas sulaukė griežtesnės savicenzūros, suvokiant siekio būti nuoširdžiam sau ir skaitytojui trapumą, o štai W. Gombrowicz paverčia dienoraštį savęs komentavimo metodu, o patį skaitytoją – koknkrečia terpe, kurioje skleidžiasi jo talentas¹⁴. A. Nyka-Niliūnas, išėjus pirmajam, šiame darbe nagrinėjamam, dienoraščio tomui, išgirdo priekaištų, esą jame ignoruojami Lietuvos ir pasaulio įvykiai, todėl mėgino apsidrausti, teigdamas, kad dienoraštyje „kalbama ir galvojama sau“¹⁵.

Ar tikrai? O jei ir taip, tai ką šio darbo autorė, skaitytoja-žioplė ir smalsi privačiai-viešų erdvių šniukštinėtoja, sužinojo apie tremtį/emigraciją ir jos (ne)laisvę? Apie tremtį, nepaisant to, kad W. Gombrowicz nebuvo ištremtas – jis, panašiai kaip ir kiti, pasitraukusieji į vakarus, reflektuodamas asmenines ir kolektyvines būties patirtis, ėmėsi artikuliuoti ir tremties sąvoką. Jo pozicija dienoraščiuose leidžia užčiuopti, kad lenkų išeivijoje egzistavo, panašiai kaip ir lietuvių, tremties vaizdinys, o tokios emocinės, intelektualinės sąsajos leidžia tyrinėti A. Nykos-Niliūno ir W. Gombrowicz tremties ir jos (ne)laisvės suvokimą, nors, griežtai žvelgiant, tremtiniais brutaliomis valdžios sprendimų valia jie nebuvo. Kita vertus, šios prielaidos yra akstinas tyrinėti minėtus dienoraštinius tekstus kaip mąstymo kategorijas, intelektualinį produktą, sąmonės gyvavimo formas ir jų kitimą.

¹² Darius Klibavičius. *Dienoraštinė refleksija - autentiško atvirumo imitacija*// Filosofija. Sociologija. 2005 Nr 3-4, p. 33-36.

¹³ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1953–1956 I*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998, p. 67 – 68.

¹⁴ Darius Klibavičius, *min.veik.*, p. 36.

¹⁵ Rimantas Gliniskis. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*. Vilnius, 2006, p. 137.

Tad, kaip galime sukongūruoti dviejų egzilų dienoraščių braižomus sąmonės posūkius į vieną – sąmonės trajektorijos – algortimą, žymintį tremties ir emigracijos individualius išgyvenimus, irėmintus bendruose kultūrinių kategorijų rėmuose?

Tremtis ir emigracija: būties ir distancijos kategorijos

Pirmiausiai išsiaiškinkime, kaip abu egzilai autoriai kalba apie tremtį ir kuo, ir kada ji skiriasi nuo emigracijos – pačiuose tekstuose ir jų interpretacijoje. Sąvoka „tremtis“ (tai būdinga abiem autoriams) yra naudojama išreikšti individualiai, savo paties, būsenai, pabrėžiant prievartinį at(si)skyrimą. Tai ypač, ir aiškiai, matyti A. Nykos-Niliūno tekstuose, kur tremtis talpina egzistencines išvalgas:

Tremtis. Niekad nebuvo tiek tremtinių kaip dabar. Šiandien beveik kiekvienas žmogus yra kokia nors prasme tremtinys, išvietintasis, benamis, bėgęs nuo ko nors, negalįs grįžti kur nors, tremtinys savyje, tremtinys už savęs, tremtinys kituose; kas nors kėsinosi ir tebesikėsina į jo laisvę. Tremtis tapo buvimo būdu bei egzistencijos norma¹⁶.

Tremtis čia – būties kategorija, todėl ji ne visuomet fizinė – W. Gombrowicz tarsi grįžta iš tremties tada, kai pagaliau gimtinėje išleidžiama jo „Trans-Atlantika“:

„Trans-Atlantika“ išeina atskira knyga <...>. Pakartotinis, po dvylikos metų, mano įžengimas į tėvynės literatūrą pažymėtas maišto prieš tėvynę ženklų. <...>Šiaip ar taip, bet tuo laiveliu aš grįžau į Lenkiją. Baigėsi mano tremties laikas <...>¹⁷.

Tremtis ne tik asmeniška, ar, veikiau, labiau suasmeninta, nei emigracija – ji turi laikinumo atspalvį ir didžiulį neaiškumo, nerealumo pojūčio užtaisą:

Ir staiga nepaprastai aiškiai pajutau, kad aš dabar gyvenu ne realybėje, kuri sudegė kaip laužas, bet jos atspindyje, per klaidą patekęs į galimybių pasaulio erdvę¹⁸.

Turėdamas laiko pergalvoju ligšiolinį nerealų, tarsi sapnuotą savo gyvenimo laikotarpį, kuris prasidėjo 1944 metų rudenį. Koks jo balansas? Pozityvus ar negatyvus? Ką išsivežu: pilną ar nuostolį? Kritimo į nežinią jausmas¹⁹.

A. Nyka-Niliūnas fiksuoja iniciaciją – Tübingenas jam toks pats iniciacijų miestas kaip ir Vilnius, o štai savotiškas prarastas rojus – gimtieji Nemeikščiai. Pararastas rojus reiškia prarastą tikslą ir sustojusį laiką, kai aplinkui svetima, tuščia ir nyku, o visa, kas sava, yra likę Nemeikščiuose. Autorius vadina save atvirkščiu Faustu, nes nesinori nieko naujo, norisi tiktai atgauti tai, ką esi praradęs, „nė per jotą daugiau“²⁰. Laikas ir erdvė - uždari, „viskas perisunkę vidum ir devyniais raktais užrakinta, viskas rituališkai reglamentuota“, o kiekvienas daiktas turi ne tik savo istoriją, bet ir „nuosavybę, tarnaujančią jam, nelyginant kokiam dievukui“, skirtingai nei Lietuvoje, kur „viskas atvira, prieinama vėjui, lyg namai būtų neturėję sienų ir

¹⁶ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 347

¹⁷ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1957–1961 II*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999, p. 24, 34-35.

¹⁸ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 135

¹⁹ Ten pat, p. 240

²⁰ Ten pat, p. 171.

buvę jokių pertvarų neturinčios gamtos dalis²¹. Skamba taip, lyg būtų prarasta pirmą kartą, gaivalinga laisvė, neribojanti ir nevaržanti, ir pakeista slogučiu. Sąsajos su gamta – tai ontologinis ryšys su Lietuva, žemininkiškai svarbia žeme, o tuo pačiu ir tauta.

<...> Staiga supratau, kad *čia* man nebesvarbu, kas vyksta gamtoje (Vokietijoje dar tebebuvo svarbu), kad aš joje nebedalyvauju ir esu tik abejingas žiūrovas.²²

Taip A. Nyka-Niliūnas jaučiasi jau apsigyvenęs JAV, kai svetimumo jausmas pasiekia kraštutinumą. Anot autoriaus, svetimumo jausmas - tai kerštas už išdavystę: „kodėl aš sulaužiau krauju pasirašytą vaikystės sutartį ir visus juos vienus palikau?“.

Galbūt čia būtų galima prisiminti tremties sąvokos kitimą – antikinis *extra solum* egzilis reiškė būti ištremtam iš civilizacijos į barbarų teritoriją, į laukinę aplinką, *ager incertus*²³. Tai konotuoja su Nykos-Niliūno pajautom:

Iki šiol man nepavyko sudaryti gyvo kontakto su Amerikos gamta ir aplinka. Viskas man čia tebeatrodo be prasmės, be dvasios, be istorijos. Didžioji Pano švilpynė staiga nutilo lipant iš lėktuvo New Yorko aerodrome²⁴.

Jei iki pat XIX amžiaus pabaigos egzilis visų pirma ir labiausiai buvo nusakomas prievartiniu išvarejimu, tai šiandien galime kalbėti apie dvi viena kitai oponuojančias prasmes, nusakančias egzilį. Pirma, fizinis atskyrimas nuo tėvynės, tradiciškai identifikuojamas su išvarejimo iš rojaus vaizdiniu, kaip at(si)skyrimas nuo apsaugojančios ir žinomos (savos) aplinkos, o kartu išsilaisvinimas iš represyvios atmosferos ir teroro (XX amžiaus kataklizmų įnašas); antra tai savarankiškas nebuvimo apsisprendimas. Kažkur tarp šių dviejų dimensijų, ant jų ribos ar sankirtos pilkoje zonoje, yra W. Gombrowicz: vidinė lenkų autoriaus askezė prasidėjo dar prieš jo fizinę tremtį – jo veikaluose, kaip ir dienoraštyje, yra stigmatizuojamas kitoniškumas, o personažai dažnai ar beveik visuomet yra nepritapėliai ir pašaliečiai²⁵. Gal ir todėl, W. Gombrowicz dienoraštyje nematome tokio skaudaus ir staigaus at(si)skyrimo ir svetimumo pojūčio pliūpsnio (žinoma, ir dienoraščio rašymo pradžia, ir jo, kaip ankčiau minėta, provokatyvus pobūdis, skiriasi nuo Nykos-Niliūno atsiminimų rašymo būdo):

Tačiau manyje, gal dėl didesnės geografinės, o gal dėl didesnės dvasinės distancijos (vienas dalykas – meno kūrinys, o visai kas kita – dienoraštis), tasai atilennkiškas procesas buvo užšaldytas,

²¹ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 147

²² Ten pat, p. 248

²³ Ewa Płonowska Ziarek. *Gombrowicz's grimaces—modernism, gender, nationality*. SUNY Press, 1998, p. 183.

²⁴ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 313

²⁵ Ewa Płonowska Ziarek, *min.veik.*, p. 182-184.

aš apie Lenkiją visuomet rašiau šaltai, kaip apie *vieną iš* kliūčių, sunkinančių man gyvenimą, man Lenkija buvo ir yra tik vienas iš daugelio rūpesčių, aš nė valandėlei nepamiršau šitos temos *antraeiliskumo*²⁶.

Nauja, tokia pati kaip ir W. Gombrowicz – trans-atlantinė - geografinė distancija A. Nykai-Nilūnui reiškia ir naują – dvasinį – nuotolį: tremtis virsta emigracija. Virsmas ryškus, išsakomas ir tiesiogiai, ir išskaitomas tame, kaip keičiasi autoriaus emocinis angažuotumas, kalbant apie Lietuvą: nerūpestingų „tremties metų“ Vokietijoje dienos negrižtamai praėjo, rašo A. Nyka-Niliūnas, ir nuo dabar reikės lošti jau *tikrais pinigais*²⁷.

„Naujojo Pasaulio“ (Amerikos) grėsmė, šmėkšanti sąmonės horizonte kaip „Senajo Pasaulio“ (Europos) išdavystė. Aš dar niekad taip aiškiai nesijaučiau esąs būties aktorius, vaidinąs tarp abiejų nebūčių, nepermaldujamai ebejingai atribotų gimimu ir mirtimi <...>. Vienintelė mano galia ir teisė šioje situacijoje yra klausti, žinant, kad už manęs nėra jokio klausiamojo ir kad vienintelis klausiamasis esu aš²⁸.

Bodleriškas nuobodulys, mizantropiška apatija, blausi tų pačių įspūdžių vienodybė skverbiasi sulig gėstančia egzodo kūrybine energija²⁹. Jau ankstyvuojų gyvenimo JAV laikotarpiu, A. Nyka-Niliūnas suvokia šiuos emigracinės būties iššūkius:

Naujoje egzistencinėje situacijoje, kuri šįkart yra jau nebe tariamai, bet *tikrai* nauja, intelektualinės įtampos, moralinės disciplinos ir sveiko proto išsaugojimui turbūt turėčiau pradėti ką nors *sistemiškai* dirbti, nes emociškai ir psichologiškai demoralizuojanti trivialios kasdienybės sąmonę užliūliuojanti trauka yra labai didelė. Net normaliomis sąlygomis, gyvenant *savo* aplinkoje, nelengva išlaikyti autentišką lygį ir nepasiduoti tariamybės pagundai³⁰.

²⁶ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1957–1961 II*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999, p. 118

²⁷ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 246

²⁸ Ten pat, p. 234

²⁹ V. Kubilius. *Du dienoraščiai – du literatūrinio gyvenimo paminklai* // Naujasis židinys-Aidai, 2001, Nr.4, p. 181.

³⁰ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 249

Lietuvos ir Lenkijos paveikslai – prarastasis rojus ir jo (ne)laisvė

Ne savo aplinka, nenormali situacija, kartu nauja egzistencinė situacija. Kitoniškumas – distancija erdvėje ir laike - kaip savęs ap(s)iibrėžimas kitų atžvilgiu, ryškus ir lietuvių, ir lenkų egzilo dienoraščiuose. Tačiau A. Nyka-Niliūnui, kaip archetipiniam Ulisui (ar Homero Odisėjui) prarasta tėvyne, regis, yra tarsi Itaka, kurios nenumaldomas ilgesys persisunkia į bemaž kasdienes reminiscencijas ir net sapnų pasaulį, kur autorius regi Nemeikščius ir Uteną, vaikšto Kauno gatvėmis. A. Nykai-Niliūnui Lietuva yra daug toliau nei skrydis per Atlantą, ji tiesiog nepasiekiamo:

Vakardienos vakarą praleidom pas Sužiedėlius, kur buvome pakviesti kartu pasižiūrėti amerikiečių astronautų nusileidimo ir išlipimo mėnulyje. Reikėjo turbūt jaudintis, išgyventi šio tikrai istorinio momento vienartiškumą, bet man buvo paprasčiausiai nuobodu: niekas nenusileis vasaros nakties mėnulyje Nemeikščiuose³¹.

W. Gombrowicz, pasak Milano Kunedros, niekada negrižo į Lenkiją, net jei ir turėjo tokią galimybę, nes jis nesijautė galįs stoti akistaton su atitolimo (svetimumo) jausmu, kuris kiltų to vizito metu, ir tas jausmas, mano M. Kundera, yra daug baisnis nei nostalgija, dažniausiai ir asocijuojama su tremtimi³². Pasak paties W. Gombrowicz:

Nieko nebėra. O ir tas, kuris ieško, jau nėra toks pat, koks pradingo. Turiu kišenėje Hollerero laišką, kviečiantį į Berlyną, ir gal net ištaikyčiau galimybę aplankyti tave, Lenkija, kad pamatyčiau, tik klausiu, kuris į kurį turi žiūrėti? kažkas visai kitoks į kažką, kas jau nebėra tas, kas buvo?³³

Kitoniškumas yra ne tik paties A. Nykos-Niliūno saviapsibrėžtis, bet nusako ir jo kuriamą ir turimą Lietuvos paveikslą, arba, jei būti tiksliai, dviejų Lietuvų: viena yra „žemiškos laimės idealas“³⁴, Nemeikščiai, įkūnijantys gimtinę, savotiška Itaka, kuri yra čia, transcendentiška dabar, sapnuose, atmintyje, ir - anapus tremties ir istorijos. Ir kita Lietuva, kuri erdviniai liko anapus vandenyno, geležinės uždangos, bet fiziškai yra dabar. Reminiscencijų Lietuva talpina visai kitkias emocijas - kalbėdamas apie Lietuvą anapus geležinės uždangos, autorius kalba sausai, ramiau ir su tam tikra rezervacija, kuri prasimuša, kai A. Nyka-Niliūnas perpasakoja Kazio Sajos ir Kazio Almeno įspūdžius iš/apie Lietuvą:

³¹ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 511

³² Alba della Fazia Amoia, Bettina Liebowitz Knapp. *Multicultural writers since 1945– an A-to-Z guide*. Greenwood Publishing Group, 2004, p. 302.

³³ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1961–1969 III*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999, p. 30

³⁴ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 317-318

Almenas niekuo perdėtai nesižavi, nieko aprioriškai nekritikuoja. „Jeigu tau labai svarbu, kad klozetas gerai veiktų, į Lietuvą nevažiuok“, sako jis. Taip pat jiems ten nesą jokio reikalo aiškinti, kad Lietuva – rusų okupuotas kraštas: jie patys tatau geriau žina³⁵.

W. Gombrowicz Lenkija irgi ne viena – ji gali rinktis, kur gyventi: tėvyneje arba „išėivių širdyse“:

Žinokite, jūsų tėvyne – ne Grojecas, ne Skierniewicai, netgi ne visa šalis, <..> jūsų tėvynė esate jūs patys! <..> Nepamirškite, kad tol, kol gyvenote Lenkijoje, nė vienas iš jūsų dėl Lenkijos nesikrimto, nes ji buvo kasdienybė. O dabar Lenkijoje jūs negyvenate, bet užtat Lenkija apsigyveno jummyse – toji Lenkija, kurią galima apibrėžti kaip jūsų giliausią žmogiškumą, išugdytą daugelio kartu³⁶.

W. Gombrowicz be gailesčio taršo lenkiškumo mitus, bemaž ištaisai kritikuoja ir lenkų lietarūrą, ir „mėšlungišką patriotizmą“: jei su kuo ir norėčiau kautis, tai tik su Tėvyne – dėl savo žmogiškosios vertės³⁷, nes, sako autorius,

Aš kuo rimčiausiai tvirtinu, kad iš čia, iš Amerikos, Lenkiją matau kur kas geriau nei p. Kisielas, kuris lindi joje tarytum bulvė maiše³⁸.

Distancija, štai kertinis lenkų egzilo akmuo toje kritikoje – jį įgalina žvelgti iš šalies, suteikia visai kitą perspektyvą, vertinimo galimybę. Distancija, kurią W. Gombrowicz „turi“ fiziškai ir distancija, kurią jis išsiugdė – kritinis ir provokatyvus, kartais drastiškas mąstymas, atsiplėšimas „intelektu ir jausmais“. Jis maištauja, ir nori maištą sukelti kituose, deklaruoja pasirengimą kautis su Lenkija, bet kaip tik dėl to, kas ji iš esmės turėtų būti – ontologinis žmogiškumas. Tai maištas prieš revoliuciją, apie kurią kalba A. Nyka-Niliūnas:

Kiekviena emigracija, tiek savo psichologija, tiek savo fiziologija, yra degraduojanti, nes emigrantas visų pirma praranda ne tai, ką jis galvoja praradęs, bet realybę, kurios maistu jis gyveno. Tapimas auka, persekijamuoju, t.y. niekam nereikalingu žmogum, iškreipia visas proporcijas, visus dydžius, visas vertybes ir neišvengiamai virsta profesija arba manija. Emigrantai, kaip ir revoliucionieriai, yra ne šio pasaulio žmonės. Jie, kaip vaikai, žaidžia savo maršais ir vėliavomis ir visą savo energiją sunaudoja nesėkmingai bandydami, kaip Canterville pilies vaiduoklis, gąsdinti arba jaudinti³⁹.

O gal W. Gombrowicz ir yra tas Canterville pilies vaiduoklis, kuris gąsdina ir jaudina? Vargu bau.

Pripažinkite, emigracija - tai vien „užsikirtęs šautuvas“ <...>. Klausimas: koks skirtumas tarp emigracijos ir sardinių konservų? Toks, kad hermetiškas uždarymas emigracijai netinka. Tuo tarpu jūs

³⁵ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 497.

³⁶ W. Gombrowicz, *Dienoraštis 1953–1956 I*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998, p. 112-113

³⁷ Ten pat, p. 187

³⁸ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1957–1961 II*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999, p. 85.

³⁹ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 400-401

<...> rūpinotės tik vienu dalyku. Aseptinė švara, kad neliktų nė vienos bacilos! Išsaugoti praeitį! Išsaugoti praeitį nesuteptą, skaisčiau!⁴⁰

A. Nyka-Niliūnas, regis, irgi nenori tokios aseptinės švaros, jis irgi maištauja - skelbia laisvę, Zaratustrišką išsivadavimą iš tremties, slėpimą dvasios ir kūno žaizdų ir išsilaisvinimą savyje, nenori būti „tipingu tremtiniu“, kuris, absoliučiai identifikuodamasis su tremtimi, pamažu virsta elgeta, demonstruojančiu savo žaizdas taip stengdamasis sužadinti praeivio gailestingumą⁴¹. Jam kelia šiurpą John Kennedy visų cituojamas posakis „*ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country*“, kaip pavojingas vulgaraus nacionalizmo šūkis ir žiauriai neskoninga banalybė⁴², o organizuotą ir institucionalizuotą patriotizmą („vabalo meilė mėšlo krūvai“) vadina melu ir ciniška jausmų bei kraujo (ne savo) eksploatacija⁴³.

Kokią laisvę skelbia W. Gombrowicz? Dvasios, kai emigracijoje nutrūksta visi saitai ir galima būti labiau savimi, gali mąstyti, jausti, rašyti iš išorės⁴⁴. Laisvę, kurios daugelis rašytojų emigrantų išsigąsta, ir ima karštligiškai laikytis vienintelės jiems likusios vilties – vilties atgauti tėvynę⁴⁵. Paradoksaliai ar ne, W.Gombrowicz mato emigracijoje ir tremtyje šansą praregėti, taikytiną rašytojams egzilyje – jei ne išimtinai jiems, tai bent jau labiausiai jiems. Naudotis tuom, ką egzilis suteikia – pasak Josifo Brodskio, tremtis akceleruoja tai, kas kitais atžvilgiais yra įprastinė rašytojo (kūrėjo) izoliacija, likimas su savimi ir savo gimtąja kalba. Būti egzilo rašytoju, sako J. Brodskis, yra tarsi būti žmogumi ar šunimi kapsulėje, išsiųstoje į atvirą kosmosą (gal net greičiau šunimi, nes vilčių, kad tave susigražins yra maža), o ta kapsulė – tai tavo gimtoji kalba⁴⁶. Ir tu greitai supranti, kad kapsulė skrieja ne link žemės, o tolun nuo jos.

Kitaip sakant, laisvė tėra viena iš daugelio prievartos formų. Dėl to, perfrazuojant Saint-Just, būtų galima sakyti, kad niekas nėra laisvas nekaltai⁴⁷.

Grįžti *visada yra kur*, nes mirtis yra tobuliausia grįžimo forma laike ir erdvėje⁴⁸.

⁴⁰ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1957–1961 II*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999, p. 230

⁴¹ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 347

⁴² Ten pat, p. 371

⁴³ Ten pat, p. 305

⁴⁴ W. Gombrowicz, *Dienoraštis 1953–1956 I*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998, p. 78

⁴⁵ Ten pat, p. 79

⁴⁶ Joseph Brodsky. *The Condition We Call Exile //Literature in Exile*. Duke University Press, 1990, p. 108.

⁴⁷ A. Nyka-Niliūnas, *min.veik.*, p. 399

⁴⁸ Ten pat, p. 524

Apibendrinimas

Teminis A. Nykos-Nilūno ir W. Gombrowicz dienoraščių *aš* laukas – tai žmogiškosios tikrovės liudijimas, kylantis iš žmogaus vidujybės, kaip autentiškiausio ir giliausio žmogiškosios tikrovės klodo.

Aš pavidalai, dienoraščių tekstų iškelti į viešumą ir abstrahuoti, sudėlioti į įvairius sąmonės trajektorijų vektorius, bet ir projektuoja bendro gyvenimo jungčių, konstrukto, lauką. Toji algoritminė teritorija remiasi tremties/emigracijos įžiebta autentiškumo krize ir jos apmąstymu: W. Gombrowicz naudoja sąmoningą savęs distancijavimą (psichologinį, intelektualinį ir fizinį) kaip kūrybinį įrankį, istorinės revizijos instrumentą, imdamasis keisti tautos galvojimus apie save per aiškiai išreikštą *aš* galvojimą.

A. Nyka-Nilūnas išgyvena tremtį, kaip būties kategoriją (nužemintųjų kartos akordas), vidiniai emigruoja į archetipinį „prarastąjį rojų“, išreikšdamas begalinį ilgesį ir troškimą „būti anapus“, resignaciją, liudydamas dvilypį sąmonės konstrukto, bendrai būdingą daliai lietuvių išėivių – sovietinė Lietuva įprasminama kaip kažkas svetima, tolima ir nerealu, ir yra „toliau“ nei įsivaizduojama/prisimenama tėvynė.

Tiek W. Gombrowicz, tiek A. Nyka-Niliūnas, braižo tėvynės priklausymo Europai žemėlapi – senojo pasaulio išdavystės, o vadinasi ir Europinės saviapybrėžos, graužatis matyti A. Nykos-Niliūno apmąstymuose, W. Gombrowicz siekia įtvirtinti Lenkiją Europoje per drąsą išsiskirti joje, būti kitoniškais ir savitais. Sąmoningumo kaitą, naujų bruožų raišką, liudija W. Gombrowicz Lenkijos, apsigyvenusios mumyse, paveikslas: pilietinės savivokos ir apsisprendimo siekinys.

A. Nykai-Niliūnui tremties virsmas emigracija, lydimas poreikio „lošti tikrais pinigais“, liudija žemininkišką sąsają su Lietuva, tai ne monumentalė atmintis, o gyva atkartojime, *milieux de mémoire*, tikrosios atminties terpė, ir, skirtingai nei W. Gombrowicz, tai - ne pozicija, o istorijos prievartos vaisius.

Naudota literatūra ir šaltiniai

Publikuoti šaltiniai:

- Alfonsas Nyka-Niliūnas. *Dienoraščio fragmentai 1938 - 1970*. Chicago 1998.
- Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1953–1956 I*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998.
- Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1957–1961 II*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999.
- Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1961–1969 III*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999.

Literatūra:

- Egidijus Aleksandravičius. *Kovolis istorikams // Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius, 2000.
- Algirdas Julius Greimas. *Intelektualinės autobiografijos bandymas // Iš toli ir iš arti*. Literatūra, kultūra, grožis. Vilnius. 1991.
- Elena Baliulytė. *Savimonės formos Lietuvos dokumentinėje literatūroje // Literatūra*. 2008 Nr. 50 (1).
- Viktorija Daujotytė. *Literatūros filosofija*. Vilnius, 2001.
- Darius Klibavičius. *Dienoraštinė refleksija - autentiško atvirumo imitacija // Filosofija. Sociologija*. 2005, Nr 3-4, p. 33-38.
- Rimantas Glinskis. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*. Vilnius, 2006.
- Ewa Płonowska Ziarek. *Gombrowicz's grimaces— modernism, gender, nationality*. SUNY Press, 1998.
- Vytautas Kubilius. *Du dienoraščiai – du literatūrinio gyvenimo paminklai // Naujasis židinys-Aidai*, 2001, Nr.4.
- Alba della Fazia Amoia, Bettina Liebowitz Knapp. *Multicultural writers since 1945— an A-to-Z guide*. Greenwood Publishing Group, 2004.
- Joseph Brodsky. *The Condition We Call Exile // Literature in Exile*. Duke University Press, 1990.
- Vytautas Kavolis. *Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai // Žmogus istorijoje*. Vilnius, 1994.
- Arūnas Sverdiolas. *Witold Gombrowicziaus aš ir kiti // Witold Gombrowicz, Dienoraštis 1953–1956 I*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998, p. 6 – 12.